

AZƏRBAYCAN BƏSTƏKARLARININ ANSAMBL ƏSƏRLƏRİNDƏ FLEYTANIN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

İqbal ORUCOV

Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında fleyta üçün yazılmış əsərlər özünəməxsus yer tutur. Bu alət üçün həm solo, həm də ansambl əsərləri mövcuddur ki, belə nümunələrdən biri də C. Abbasovun təhlilə cəlb etdiyimiz nəfəsli kvintet üçün beş pyes silsiləsidir. Məqalədə silsilənin hər bir pyesi təhlil edilərək, fleyta alətinin partiyası xüsusi diqqət mərkəzinə çəkilmiş, eləcə də ifaçılıq məsələləri işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: fleyta, ansambl, partiya, nəfəsli alətlər qrupu, kvintet

Avropa musiqi alətləri sırasında yer alan fleyta aləti nəfəsli alətlərin ən qədim növlərindən biri hesab olunur. Nəfəsli alətlər demək olar bütün dünya xalqlarının mədəniyyətində mövcud olmuş, taxta və mis borulu, tək və ya ikili, üçlü musiqi alətləri fleytanın sələfi kimi qəbul edilmişdir. Bu alətlər tarix boyu çoxsaylı təkmilləşmələrə məruz qalaraq müasir fleytanın formalaşmasına səbəb olmuşdur. Fleyta alətinin bəstəkar yaradıcılığında yer tutması XVI-XVII əsrlərdə daha geniş vüsət almışdır. Çünki məhz bu dövrdən başlayaraq alət üzərində geniş təkmilləşmə işləri aparılmış, bədii və texniki imkanları inkişaf etdirilmişdir. Bu proseslər həm bəstəkar yaradıcılığına, həm də ifaçılıq sənətinə öz təsiri göstərmişdir. Alətin ifaçılıq imkanları genişləndikcə, onun üçün yazılan əsərlərin də bədii mahiyyəti dəyişmiş, yeni sərhədləri kəşf etməyə başlamışdır. Bu proses müasir dövrdə də yüksələn istiqamətdə davam edir.

Milli musiqi sənətində fleyta ifaçılığı yüksək peşəkarlıq nümayiş etdirən sahələrdən biri kimi diqqət mərkəzindədir. Vətənimizdə bu alətin professional ifaçıları, öz ənənələrinə sahib məktəbi formalaşmışdır. Bakı Musiqi Akademiyasında XX əsrin 30-cu illərindən fəaliyyət göstərən "Nəfəs və zərb alətləri" kafedrası peşəkar professor müəllim heyəti ilə fleyta ifaçılığının müasir musiqi mədəniyyətinin tələblərinə cavab verən pilləyə yüksəlməsində səylə çalışmaqda davam edir. İfaçılıq sənətinin praktik cəhətdən inkişafı pedaqoji fəaliyyətin təşkili ilə sıx əlaqədardır. Bununla yanaşı ifaçılıq sənətinin inkişafında mühüm mərhələ alətsünaslıq, ifaçılıq tarixi kimi sahələrin öyrənilməsi ilə də səciyyəvidir. Musiqi sənəti, bəstəkarlıq yaradıcılığı inkişaf etdikcə musiqi aləti ustalarının, eləcə də

ifaçıların qarşısında yeni sərhədlər açılır. Musiqi aləti ustaları alətin inkişafı istiqamətində çalışsasa, ifaçılar yeni ifaçılıq üsullarını əxz etmək istiqamətində öz sənətlərini kamilləşdirməyə davam edir. Instrumental ifaçılığın tədqiqat obyektini kimi öyrənilməsi bu prosesin sürətlənməsi baxımından bir təkan rolunu oynamış olur. İfaçılıq sənəti daim yenilənən və inkişaf edən sahə olduğuna görə, onun tədqiqi müasir musiqişünaslığın aktual problemlərindən biri hesab olunur. İfaçılıq sənətinin öyrənilməsinə həsr olunmuş elmi tədqiqatlar həm musiqi alətinin ustaları, həm də ifaçıları üçün gerekli elmi və metodik mənbədir. Belə mənbələrin artırılması və genişləndirilməsi isə müasir musiqişünaslığın mühüm vəzifələrindən biri hesab olunur.

Azərbaycanda fleyta ifaçılığının inkişafında bəstəkar yaradıcılığının da xüsusi rolu olmuşdur. Peşəkar bəstəkar məktəbinin formalaşması ilə klassik musiqinin müxtəlif janr və formaları, musiqili səhnə əsərləri, vokal və instrumental musiqi janrlarında əsərlər yazılmağa başlamışdı. Milli bəstəkar yaradıcılığında xüsusilə inkişaf etmiş sahələrdən biri olan kamera musiqisi müxtəlif əsərlər üçün yazılmış solo və ansambl əsərləri ilə zəngindir. Bu sırada fleyta üçün yazılmış xeyli sayda iri həcmli və miniatür əsərlər də yer alır.

C. Abbasovun nəfəsli kvintet üçün yazdığı beş pyes fleytanın da iştirak etdiyi maraqlı ansambl əsərlərindən hesab olunur. Fleyta, qoboy, klarnet in B, truba in F və faqot üçün nəzərdə tutulmuş I pyesdə solo mövqeyi qoboya tapşırılmışdır. Onun ifasında səslənən mövzu düşüncəli xarakter daşıyır. İlk xanələrdə digər alətlərdə uzun ölçülü notlarla passiv müşayiət nəzərə çarpsa da, 2 rəqəmindən fleyta partiyasında hərəkətin artması müşahidə olunur.

Nümunə 1

I

Andante con moto

Melodik xəttin tədricən yuxarı registrə doğru hərəkət etməsi isə musiqiyə həyəcanlı xarakter verir. Gərginliyin artması digər alətlərdə sıçrayışlı replikalarla hiss olunur. 20-ci xanədə artıq qoboyla fleytanın partiyası oktava unisonu təşkil edir. 19-cu xanədən başlayaraq isə valtomada yeni melodik xətt əşidilir. Faqotla klarnetin partiyasında ritmik ostinatolar musiqiyə motorlu hərəkət gətirir. [3] rəqəmindən melodik hərəkət susur, yalnız faqot və klarnetin motorlu replikaları əşidilir. Yenidən qoboyun ifasında əsas mövzunun motivləri üzərində melodiya əşidilir, lakin bu uzun sürmür. Üç xanə sonra onun motivləri digər alətlərin ifasında əks-səda effekti

yaradan replikalarla əvəz olunur. [5] rəqəmindən koda başlanır. Beş xanəlik bu parçada yenə aparıcı mövqə qoboyda qalır və pyes qeyri-sabit tonlarda tamamlanır. Bu akkord tərkibi sanki nəql edilən hekayənin davamını gətirməyə yönəlmişdir.

II pyesdə Andante con moto Scherzando ilə əvəzlənir. Bu həm də xarakterin dəyişməsinə dəlalət edir. İfaya ilk olaraq faqot başlayır. Onun tutqun tembrində verilən kiçik mövzu daha sonra klarnet tərəfindən təkrarlanır. Bu zaman əsas mövzunu yalnız faqot müşayiət edir. [1] rəqəmindən həmin mövzu artıq fleytanın ifasında səslənir. Qoboyun müşayiəti iki xanə

sonra klarnet və faqotun partiyası ilə dəstəklənir. İmitasiyalı parça [2] rəqəmində tamamlanır və növbəti iki xanə sonra yenidən faqotun çıxışı ilə başlanır. Yene də mövzunun eyni ardıcılıqla imitasiya olunmasını izləmək olar: faqot-klarnet-fleyta. Lakin bu parçada imitasiya qoboyla davam edir və [4] rəqəmində sona yetir. Son xanələrdə motivlər cütləşərək imitasiya olunur. Bundan sonra pyesin kodası başlanır. Kodada

aktivlik yalnız faqotun partiyasında müşahidə olunur. Onun ifasında triol, 16-lıq və 32-lik notlardan təşkil olunmuş kiçik motivlər digər partiyalarda sinkopalı burdon səsləri ilə müşayiət olunur. Beş xanə sürən bu parçada sonuncu xanədə yalnız faqot eşidilir. Onun ardınca isə bütün alətlər eyni zamanda aşağı istiqamətli passaj ifa edir, lakin bəstəkar son nöqtəni qoymağı yene də faqota həvalə etmişdir.

Nümunə 2

Scherzando

The musical score is titled "Scherzando" and is written for a woodwind ensemble. It consists of two systems of staves. The first system includes parts for Flute, Oboe, Clarinet in B \flat , Horn in F, and Bassoon. The second system starts at measure 5 and continues the piece. The music is in 3/8 time and features a mix of melodic lines and rhythmic patterns.

III pyesdə temp bir qədər aşağı düşür və Largo ilə əvəzlənir. Onun solo partiyası valtornaya həvalə olunmuşdur. Onun partiyası bir xanə sonra dissonans intervallara sıçrayışla nəticələnən melodiya ilə başlanır. Əsəri başlayan klarnet və qoboyun ifasında isə müşayiət xarakterli melodik ostinato səslənir. Mövzunun ilk keçidi [1] rəqəminə də davam edir. Onun ardınca qoboy susur və onu fleyta əvəz edir. Bu dəfə valtornanı fleyta, klarnet və faqot müşayiət edir. Müşayiət partiyasında dəyişiklik müşahidə olunmur.

Bütün səslənmə [2] rəqəmindən əvvəl dinamik kontrastlıqla tamamlanır. Burada valtorna yenidən eşidilir. Lakin onun partiyasında stabil melodik xətt nəzərə çarpmır. Sanki musiqidə bir yeknesəqlik yaranır, alətlər öz replikaları ilə müdaxilə etməyə çalışır. Sıçrayışlı və xromatik alterasiyalı motivlər bir-birini əvəz edir. Ara-sıra metr dəyişikliyi müşahidə olunur. [4] rəqəmindən bütün partiyalar cəmlənərək əvvəldə verilən sinkopalı müşayiətə cəlb olunur və valtornanın ifasında son dəfə mövzu səslənir.

Nümunə 3

Largo

Flute

Oboe *p*

Clarinet in Bb *p*

Horn in F *Solo mp espress.*

Bassoon

Silsilənin lirik səhnəsi 4-cü pyesin musiqisində canlanır. Tempo di valse musiqiyə canlı və bir qədər romantik əhval-ruhiyyə gətirir. Bu dəfə solo mövqeyi klanetə tapşırılmışdır. Digər pyeslərdən fərqli olaraq bəstəkar klanetin solo çıxışını daha parlaq təqdim edir. Belə ki, pyesin orta hissəsində alətə kiçik kadensiya ifa etmək tapşırılır. [4-5] rəqəmlərini əhatə edən bu

parçada digər alətlərdə eşidilən cavab xarakterli replikalar sanki dialoqu xatırladır. Rəqsdən sonra kiçik fasilə kimi qəbul olunan bu parçada piu rubato qeyd olunmuşdur ki, bu da ifaçılara bir qədər sərbəstlik verir. 6 rəqəmindən vals yenidən bərpa olunur. Lakin bu dəfə klanetin partiyası fleyta tərəfindən də dəstəklənir və hətta son motiv də ona məxsusdur.

4 Piu rubato

Flute

Oboe

Clarinet in Bb *Piu rubato*

Horn in F

Bassoon

Fl.
Ob.
Cl.
Hn.
Bsn.

Nümunə 4

Fl.
Ob.
Cl.
Hn.
Bsn.

a tempo

Silsilənin sonuncu pyesində Allegro tempi qeyd olunmuşdur. Bu pyes həm də final xarakteri daşıyır. Fleyta partiyasında başlanan hərəkətli musiqi daha sonra digər partiyalarda, xüsusilə qoboyun, orta hissədə klarnet və faqotun partiyasında da nəzərə çarpır. Bu pyesin musiqisi oynaq rəqs xarakterlidir. Çoxsaylı stakkatolar fleyta ilə yanaşı digər alətlərin də partiyasında qeyd olunmuşdur. [3] rəqəminə qədər

fleyta sanki qoboyla dialoqa girir və sual-cavab səhnəsə yaranır. Beş xanə sonra isə fleyta yenidən əsas mövzunu müxtəlif yüksəkliklərdə səsləndirir. [5] rəqəmi ilə qeyd olunan keçiddə onu faqot müşayiət edir. Mövzu sonuncu dəfə orta registrdə daha yumşaq xarakter alır əsər alətlərin növbə ilə partiyasını tamamlayan motivlər səsləndirərək, son akkordu vurmaqla bitir.

Nümunə 5

Flute
Oboe
Clarinet in Bb
Horn in F
Bassoon

Allegro

f

Pyeslərin fleyta partiyası ilə bağlı ifaçılıq məsələlərinə diqqət yetirmək istərdik. Birinci pyesdə fleyta epizodik səsləri ifa etməklə xarakterikdir. Fleytanın geniş ifası [2] rəqəmindən başlanır. Burada ifaçı sıçrayışların ifasına diqqət yetirməlidir. Leqatonun qeyd olunması isə sıçrayışların ifası zamanı səslərin bir-birinə arasıkəsilməz keçidini nəzərdə tutur.

İkinci pyesdə fleytanın ifası [1] rəqəmindən başlanır. Burada hər səsi dil vasitəsilə ayırmaq məsləhətdir. [3] rəqəminə qalmış üç xanədə fleyta yenidən əsas mövqeyə keçir. Onun partiyasında sıçrayışlar vardır. Pyesin applikatura baxımından çətinliyi yoxdur. Burada da fleyta [1] rəqəmindən ifaya başlayır, sıçrayışlar nəzərə çarpır. Lakin onların üzərində leqato olmadığına görə ifaçı üçün çətinlik törətmir. Liqalı sıçrayış [2] rəqəmindən bir xanə sonra verilmişdir. Burada uyğun applikatura seçimi çətinliyi aradan qaldıra bilər. Ümumiyyətlə, pyesin ifasında fleytaçıdan vibrasiya, nəfəs tələb olunur. Tempin aşağı sürətli (largo) olması bu ifanı əldə etmək üçün münasibdir.

IV pyesdə fleyta kvintetin digər üzvləri ilə birgə ifaya başlayır. Burada solo mövqeyi klarnetə həvalə olunmuşdur. Fleyta partiyasında stakkatolar nəzərə çarpır. Əsərin avanqard üslubu stakkatoların daha kəskin ifasını tələb edir. Pyesin orta hissəsində fleytanın partiyası üçün detache ifa münasibdir. Final pyesi fleytanın solo mövqeyini ifadə edir. İlk xanələrdə səslərin üzərində stakkato qeyd olunmuşdur. Bu pyesdə yer alan ştrixlər və applikatura ifaçının bir qədər hazırlıqlı olmasını tələb edir. Xüsusilə, [1] rəqəmindən başlanan melodiya alterasiyalı 16-lıqlar üzərində

çalışmaq lazımdır. [2] rəqəmindən verilən kiçik passajlarda applikaturaya fikir vermək yaxşı olardı.

Beləliklə, müasir dövrdə fleyta aləti üçün solo və ansambl əsərlərinin yazılması yenidən gündəmə gəlmiş və yeni bəstəkar yazı texnikasının tətbiq olunduğu nümunələr meydana gəlmişdir. Həm yaşlı, həm də gənc nəsil bəstəkarlar taxta nəfəsli alətlər üçün musiqiyə öz yaradıcılığında yer ayırmaqla yanaşı, bu əsərləri müasir ifaçılıq ənənələrinin tələbinə uyğun bəstələməyə çalışır. Xüsusilə, gənc nəslin nümayəndələri müasir ifaçılıq üsulları, ştrix və nüanslardan geniş istifadə etməklə milli musiqi mədəniyyətinin inkişafına təkan verən əsərlər yaratmağa nail olmuşlar.

Müasir dövrdə yazılmış əsərlər sırasında nəfəsli alətlərin digər nümayəndələrinə nisbətən fleyta üçün nəzərdə tutulmuş nümunələr daha geniş yer tutur. Bu da alətin bədii-texniki, tembr-akustik imkanlarından, ifaçılıq xüsusiyyətlərindən irəli gələn səbəbdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə Azərbaycanca keçirilən müxtəlif məzmunlu müasir musiqi festivalları ifaçılıq mədəniyyətinin yüksəlməsinə böyük təkan verir. Sadalanan əsərlərin ifası, təqdimatı məhz belə müsabiqə və festivallarda baş tutmaqla respublikada istedadlı gənc ifaçıların üzə çıxmasına şərait yaradır. Bu səpkili tədbirlərdə həm istedadlı bəstəkar, həm də istedadlı ifaçı faktoru ön planda durur. Təqdirəlayiq haldır ki, gənc bəstəkarların əsərlərinin ifası, cəmiyyətə təqdim olunması müsabiqə və festivallarla yanaşı, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının plenumlarında da həyata keçirilir. Nəticədə ifaçılar yeni yaranan əsərlərlə tanış olur, ifaçılıq repertuar genişlənir, zənginləşir və müasir zəmində inkişaf edir.